

מוכיח שהגאונים בבבל התעלמו ממניין השנים למולד בהר"ד. לעומת זאת בא"י ובמערב נהגו למנות את השנים לבהר"ד וגם לחורבן בית שני ואנו מוצאים סופר שמתעד את השנה בה פרצה המחלוקת בין רס"ג לבין בן – מאיר עפ"י ציון מקומה של השנה במחזור לפי מניינים שונים:

"חילופים בין רב סעדיה ז"ל ובן מאיר: ד' תרפ"ב ליצירה – תתנ"ג לחורבן";
במחזור רמז באדו"ט-בה"ז – ששית; בבהז"י-גו"ח – שביעית; בגו"ח-אדו"ט –
שמינית..."³⁴:

בחליפת המכתבים בין חכמי א"י לחכמי בבל נהגו הראשונים לציין את השנה עפ"י מניין השנים לחורבן. מכאן שהסופר שכתב את רשימת החילופים הוא מבני א"י. גם העובדה שהוא מציין את השנה ד' תרפ"ב לפי המניין למולד בהר"ד מעידה שהסופר הוא מבני א"י³⁵.

הסופר מציין ששנת ד' תרפ"ב היא שנה ששית במחזור בסדר העיבורים אדו"ט-בה"ז (כלומר לאלה שמונים שנים שלמות לפי "סדר עולם") והיא שנה שביעית במחזור בסדר העיבורים בהז"י-גו"ח (כלומר לבבלים שמונים את השנים למולד וי"ד) והיא שנה שמינית במחזור בסדר העיבורים גו"ח-אדו"ט (כלומר לבני א"י שמונים את השנים למולד בהר"ד). הסופר מבקש להבהיר ששנה זו היא שנה מעוברת בכל המניינים: בסדר העיבורים אדו"ט-בה"ז זוהי שנה ששית; בסדר העיבורים בהז"י-גו"ח זוהי שנה שביעית; ובסדר העיבורים גו"ח-אדו"ט זוהי שנה שמינית במחזור.

נשים לב לדבר שאין הסופר הנ"ל מביא את סדר העיבורים גה"ח-אדו"ט שאנו מוצאים אצל בני בבל מהסיבה שהזכרנו כבר: חכמי העיבור בבבל שלפי מניינם עיברו את השנים בהז"י-גו"ח התקשו להסביר מדוע הם מעברים את השנה השניה במחזור, לכן הם העדיפו "להשליך שתי שנים" ולאמץ את סדר העיבורים גה"ח-אדו"ט. אבל בא"י ובמערב היה סדר העיבורים למולד בהר"ד גו"ח-אדו"ט כלומר השנה המעוברת הראשונה במחזור

34. ממניין השנים לחורבן שמביא הסופר נוכל ללמוד שני דברים על דרך מניין השנים:
א. אם שנת ד' תרפ"ב · 4682 היא שנת 853 לחורבן הרי השנה הראשונה לחורבן היא שנת ג' תת"ל · 3830 (0 לספיה"נ).

ב. השנה בה חרב הבית היא שנה ראשונה במניין השנים לחורבן. לפי חשבון זה שנת ה'תשס"ב 5762 ליצירה היא שנת 1933 לחורבן. רוצה לומר שבט' באב ה'תשס"ב מלאו 1932 שנים לחורבן ושנה זו היא שנת 1933 למניין החורבן.

35. מובאה מתוך "רשימת החילופים שבין רס"ג ובן-מאיר" "מחלוקת..." (לעיל הערה 32) עמ' 95.

36. מן הראוי להבהיר כאן שחילופי המנהגים בין א"י ובבל אין להגדירם בצורה החלטית כהבדלים של אזורים גיאוגרפיים שונים. אנו יודעים שגם בא"י היו שנהגו כמנהג בני בבל ואילו בבבל היו שנהגו כמנהג א"י. לפי זה ברור שיתכן ואותו סופר שאנו מייחסים לו את מנהגי א"י, מקום מגוריו היה בבבל.

היא אכן השנה השלישית ובסדר עיבורים זה הרי ההסבר על הצורך בעיבור שנים "בהאסף היתרונות" נתקבל בלי שום קושי ולכן לא נצרכו לסדר העיבורים גה"ח-אדו"ט.

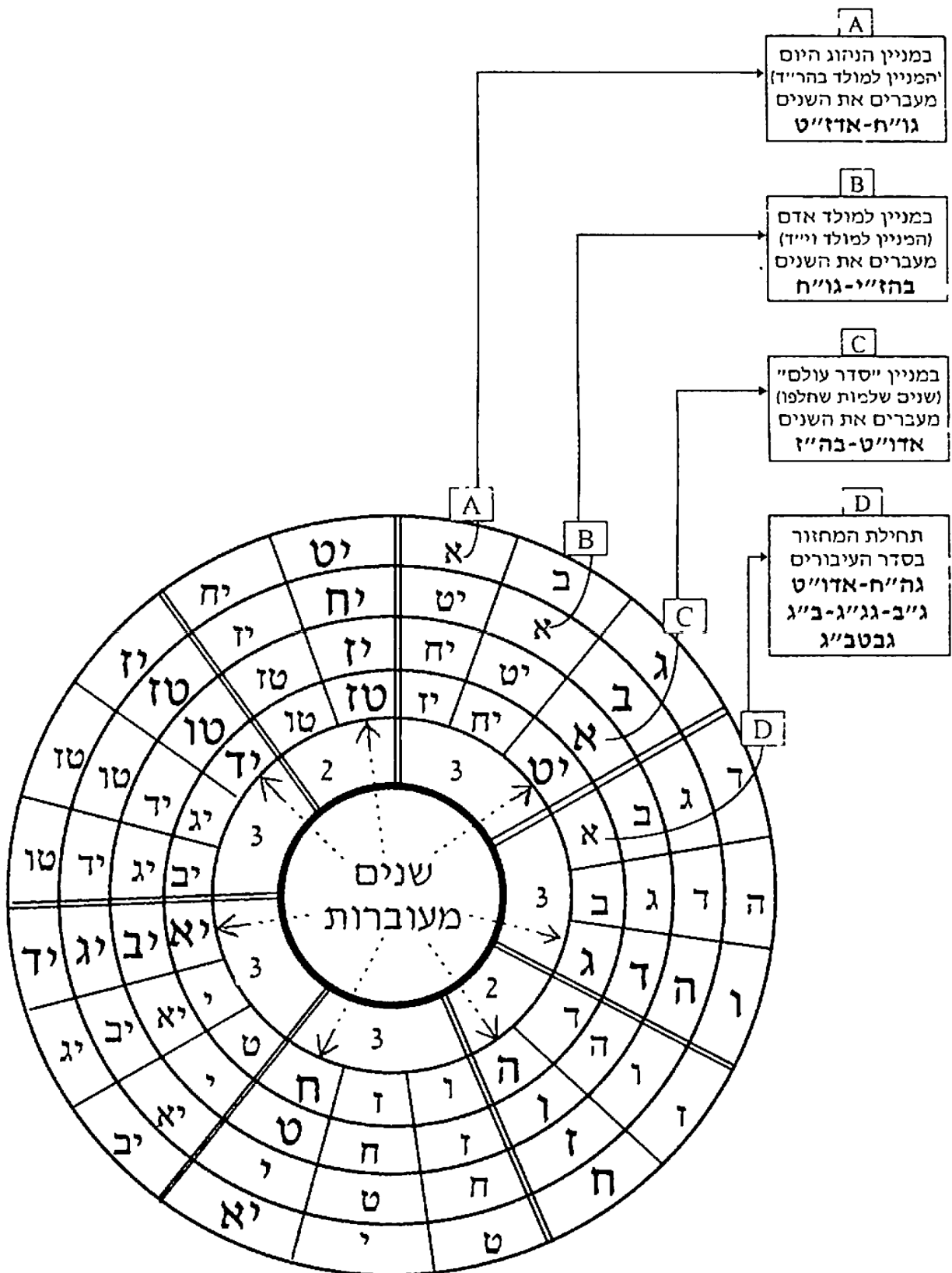
ט. סדר העיבורים במניינים השונים – סיכום בעזרת תרשים

לפנינו תרשים של מחזורי העיבור במניינים השונים. נתבונן בתרשים ונראה שהשנים המעוברות בכל המניינים והמחזורים הן אותן שנים. השנים המעוברות גה"ח-אדו"ט במעגל הפנימי D הן אותן שנים מעוברות כמו במעגל C (מניין "סדר עולם") בו מעוברות השנים אדו"ט-בה"ז. והן אותן שנים מעוברות כמו במעגל B (מניין השנים למולד וי"ד) בו מעוברות השנים בהז"י-גו"ח. והן אותן שנים מעוברות כמו במעגל A (מניין השנים הנהוג היום לבהר"ד) בו מעוברות השנים גו"ח-אדו"ט. נקח לדוגמא את שנת התשס"ג (5763) לפי המניין הנהוג היום (המניין לבהר"ד). סדר השנים המעוברות במניין הנהוג היום הוא גו"ח-אדו"ט. שנת התשס"ג היא שנה מעוברת כי היא שנה ששית במחזור. אבל במניין למולד וי"ד שנה זו היא שנת התשס"ב (5762). סדר השנים המעוברות במניין למולד וי"ד הוא בהז"י-גו"ח ושנה זו היא מעוברת כי היא שנה חמישית במחזור ואילו במנין ל"סדר עולם" שנה זו היא שנת התשס"א (5761). סדר העיבורים במניין זה הוא אדו"ט-בה"ז ושנה זו היא מעוברת כי היא שנה רביעית במחזור. סדר העיבורים הוא בהתאמה לכל מניין ולכן בכל המניינים שנה זו היא מעוברת.

התרשים מצורף בעמוד הבא

י. התיאוריה של אריאל כהן לאור הגילויים על מחלוקת רס"ג ובן – מאיר
אריאל כהן במאמרו הנ"ל³⁷ מעלה אפשרות שרס"ג ורב האי גאון שינו את סדר העיבורים גה"ח-אדו"ט שהתקין הלל לגו"ח-אדו"ט שנהוג בימינו... מפתיע הדבר שחוקר המבקש לדון ב"תיקון" של רס"ג (תיקון שלא היה ולא נברא) מתעלם לגמרי מהמחלוקת המפורסמת "רס"ג – בן-מאיר" וגם מכל המידע הרב שהתגלה לנו מהגניזה. מאחר ולמחלוקת הנ"ל יש חשיבות רבה לענייננו נסקור אותה כאן בקצרה:
בשנת ד' תרפ"ב – 4682 (922 לספיה"נ), פרצה מחלוקת בין רס"ג וחכמי בבל לבין בן-מאיר וחכמי א"י, בדבר קביעותן של שלש השנים ד' תרפ"ב - פ"ד. אין בעלי הריב חלוקים בסדר השנים המעוברות, שכן עניין זה סוכם, כפי שנראה להלן לפני מספר דורות. המחלוקת ביניהם היא רק על תרמ"ב חלקים שבן-מאיר מבקש להוסיף לדחיות.

37. הערה 7 לעיל.

סידורן של שנות העיבור במניינים השונים

שים לב, המחזור של 19 שנה מורכב מ-7 מחזורים

קטנים : 5 של שלוש שנים ו-2 של שנתיים.

באחת האגרות ששלחו חכמי בבל לחכמי א"י בעקבות המחלוקת הנ"ל הם כותבים בין השאר:

"...מן שנים רבות כבר עלו כמה חכמים מבבל אל א"י ודקדקו עם חכמי א"י בסוד העיבור ופשפשו וחפשו בזו עד שנתבוננו בו יפה וכבר הם קובעים חודשים בבבל זה שנים רבות לבדם וגם חכמי א"י מחשבים וקובעים חודשים לבדם וכבר בכל השנים האלה עלה חשבונם אחד, לא נמצא ביניהם חילוף... יש בישיבות זקנים שהגיעו לגבורות וגם הזקינינו מאד, וכולם אין אחד מהם זוכר שהוצרכו אנשי בבל לשאול עיבור שנים וקביעת חודשים מארץ ישראל..."

באגרת אין מציינים באיזו שנה היתה הפגישה בין חכמי בבל וחכמי א"י, זו היתה "מן שנים רבות", מן הסתם לא לפני שנת 836 לספירה³⁸, שכן משנה זו יש בידנו עדות מפורשת³⁹ שחכמי בבל לא קבעו שנים בעצמם אלא היו כפופים למוצא פיהם של חכמי א"י. עם זאת נאמר באגרת שיש ביניהם "זקנים שהגיעו לגבורות וגם הזקינינו מאד, וכולם אין אחד מהם זוכר שהוצרכו אנשי בבל לשאול עיבור שנים מא"י".

"הזקינינו מאד" – אפשר לומר על אלה שעברו את גיל תשעים. אלה זוכרים בוודאי דברים מגיל 10, כלומר מלפני שמונים שנה ומכאן נוכל להסיק שהפגישה הנ"ל בין חכמי א"י וחכמי בבל, שבסופה קיבלו חכמי בבל את כללי העיבור שאיפשרו להם לקבוע שנים בעצמם, ארעה לפני כשמונים שנה סמוך לשנת 840, אולי סמוך מאד לשנת 836, בה הודיע ראש הגולה על כפיפותו למוצא פיהם של חכמי א"י. ומאז, לא ארע שום מקרה בו היה הבדל בין קביעות חכמי בבל וקביעות חכמי א"י עד לשנת ד' תרפ"ב.

ובכן, מדוע פרצה המחלוקת דווקא בשנת ד' תרפ"ב?

הרבה הסברים ניתנו והרבה השערות הועלו ומכולם מסתברת ביותר ומבוססת ביותר היא התיאוריה שהעלו צמד החוקרים ח"י בורנשטיין וצ"ה יפה⁴⁰. מתברר שבפגישה הנ"ל סוכמו אומנם כל הכללים אבל נשארה בעייה קטנה והיא בעיית נקודת המוצא לחשבון המולדות. חכמי א"י ביקשו לקבוע את נקודת המוצא מניסן של שנה א' לבריאת העולם ואילו חכמי בבל ביקשו שנקודת המוצא תהיה מתשרי שלאחריו. אלה ואלה רצו לעגל את השעה של נקודת המוצא ויצא להם לבני א"י שנקודת המוצא תהיה למולד ניסן יום רביעי שעה ט' (ד"ט) ואילו לבני בבל יצא מולד תשרי שלאחריו יום ששי שעה י"ד

38. מובא ב"מחלוקת..." (לעיל הערה 32) עמ' 75.

39. הכוונה היא למכתבו של ראש הגולה משנת ד' תקצ"ה לבראשית. מכתבו של ראש הגולה עם תרגומו של פרופ' ע"צ מלמד זצ"ל מובא בספרי "שערים ללוח העברי" עמ' 27.

40. גם חוקרים אלה העלו בתחילת סברות שונות שנפסלו על ידם. רק ההסבר האחרון של החוקרים הנ"ל המובא כאן יש בו כדי להסביר מדוע ביקש בן-מאיר להוסיף בדיוק תרמ"ב חלקים.

(וי"ד). ההבדל במולדות בין שתי השיטות התבטא בתרמ"ב חלקים⁴¹, כלומר אם רוצים לקבל אותו מולד לפי שני החשבונות הרי יש להוסיף למולד וי"ד עוד תרמ"ב חלקים (או להוסיף תרמ"ב חלקים לגבולי הדחיות כדי לקבל אותה קביעות).

במשך כל אותן שמונים שנה לא היה להבדל זה של תרמ"ב חלקים שום השפעה מעשית על קביעות השנים, וכנראה שמאז הפגישה הנ"ל נשארה הבעיה פתוחה וברבות הזמן נשכחה. אבל חכמי א"י רשמו לפנייהם שיש להוסיף לחשבון הדחיות עוד תרמ"ב חלקים. וכאשר הגיעה שנת ד' תרפ"ב ראו חכמי א"י, שלתרמ"ב החלקים תהיה השפעה על קביעות השנה ולכן הם עוררו את הבעיה.

בחיבורו של אלחוארזמי אין מוצאים את נקודת המוצא לחשבון המולדות משום שחכמי בבל עוד לא ידעו אותה וזה מסביר מדוע ראש הגולה כותב באגרתו משנת ד' תקצ"ו (836 לספיה"נ) 12 שנה אחרי זמן חיבורו של אלחוארזמי – שהם מקבלים את החלטת חכמי א"י על קביעות השנה, קביעות שהיא שונה ממה שראויה להיות לפי הכללים הנהוגים היום.

מניתוח אגרתו של ראש הגולה הנ"ל מגיע החוקר ח"י בורנשטיין למסקנה ש"היסודות והעיקרים אשר עליהם נשענת קביעת שנת ד' תקצ"ו הנ"ל: ארבע הדחיות, מידת השנים (כסדרן, חסרים, שלמים) וסידור שנות העיבור במחזור בן י"ט שנים כבר היו חתומים וחתומים, אך חשבון המולדות היה עוד רופף בידם"⁴².

עד היום לא נמצא אף חוקר אחד ואף מלומד אחד שיערער על כך, שסידור שנות העיבור כנהוג היום, כבר היה חתום בראשית המאה התשיעית. והנה עתה מופיע מלומד שטוען הכל היה חתום חוץ מאשר סידור שנות העיבור שנקבע רק במאה העשירית... מחלוקת רס"ג ובן-מאיר מוכיחה שלטענה זו אין שחר.

מחליפת המכתבים בין בעלי הריב במחלוקת הנ"ל, שנתגלו בגניזה, מתברר שגם בן-מאיר עצמו לא יכול היה להסביר את המסורת שבידו, מדוע יש להוסיף לדחיות תרמ"ב חלקים. ואילו חכמי בבל מציגים רשימה של חמישים השנים שלפני פרוץ המחלוקת אשר נקבעו בהתאם לכל כללי העיבור הנהוגים בימינו. והרי זה סותר במפורש את התיאוריה שמעלה פרופ' כהן שרס"ג הוא שתיקן לנו במאה העשירית את סדר השנים המעוברות הנהוג היום.

נוסיף כאן, שלפי רס"ג כל חשבונות העיבור שלנו הם "הלכה למשה מסיני", ואיך יכול היה רס"ג להעלות טענה כזאת אם הוא עצמו שינה את סדר העיבורים שהתקין הלל כפי שסבור אריאל כהן.

41. ע"י הפחתת ה"שארית" של 6 חודשים (ב-ד-תלח) ממולד וי"ד לתשרי נקבל שמולד ניסן שלפניו הוא ד-ט-תרמב. תרמ"ב חלקים אלה שביקשו חכמי א"י להוסיף לדחיות היו למעשה את סלע המחלוקת.

42. "דברי ימי העיבור האחרונים" (לעיל הערה 27) עמ' 351.

הנ"ל מנסה למצוא סיוע לתיאוריה שלו בעזרת פירוש שהוא נותן למניין השנים שמביא אלחוארזמי בחיבורו. להלן נבהיר מדוע לא נוכל לקבל את פרושו.

יא. מניין השנים בחיבורו של אלחוארזמי

אלחוארזמי מציין ששנת 1135 לשטרות היא שנת 4582 "לפי מה שבתורה ובספרי הנביאים ותולדות העתים". זוהי הגדרה מצויינת למניין השנים לפי שיטתו של בעל "סדר עולם" שמונה את השנים השלמות עד המאורע⁴³. ולפי זה ברור ששנת 1135 לשטרות מתייחסת לשנת 4583 למניין למולד אדם כלומר לשנת 4584 למניין השנים לבהר"ד הנהוג היום (824 לספיה"נ).

והנה בגלל ניסוח לקוי או שיבוש של המתרגמים או המעתיקים יש מקום להסיק מסקנה לא נכונה שכאילו שנת 1136 לשטרות מקבילה לשנת 4584 לפי מנין השנים לבהר"ד הנהוג היום⁴⁴. פירוש זה לא יכול להתקבל על הדעת משום שכל התעודות שמקורן במזרח, מניין השנים בהן הוא למולד וי"ד ואילו מניין שטרות שמופיע בהן מראה שיש הפרש של 2 בסיפרת היחידות בין שני המניינים. לדוגמא: באגרת המפורסמת של ראש הגולה על קביעותה של שנת ד' תקצ"ו (-4596) למניין-בריאת-העולם הנהוג היום, נאמר שם: "השנה שהיתה אלף-ומאה-וארבעים-ושבע שנים לשטרות והיא שנת ארבעת-אלפים-וחמש-מאות-ותשעים-וחמש לבראשית". "המניין לבראשית" הוא "המניין למולד וי"ד" או "המניין למולד אדם", וכפי שרואים הרי ההפרש בין המניין לבראשית למניין שטרות בספרת היחידות הוא 2. לעומת זאת ההפרש (בספרת היחידות) בין המניין לבהר"ד הנהוג היום לבין המניין לשטרות הוא 1. ואילו ההפרש בין המניין לשיטתו של "סדר עולם" לבין מניין שטרות (בספרת היחידות) הוא 3 כפי שמציין זאת אלחוארזמי וכפי שהסברנו לעיל בפרק השלישי.

עיון בחיבורו של אלחוארזמי מגלה שגיאות רבות. שגיאות של מעתיקים ואולי של מתרגמים שלא הבינוהו כהלכה⁴⁵. בכל אופן אם אנו מוצאים שדבריו אינם מתאימים

43. אלחוארזמי, אומנם אינו בן-ברית אבל נוכל לשער שכמלומד הוא זוכר להערכה ולכבוד מצד חכמי בבל. וכשהוא מתעניין במקורות למניין בריאת העולם, מציגים לפניו חז"ל את "סדר עולם", ולפי שיטה זו הוא מגדיר בצורה נכונה את המניין לבריאת העולם שבספר זה, כפי שהסברנו לעיל בפרק החמישי.

44. אם אכן זו היתה כוונתו של אלחוארזמי, כפי שסבור אריאל כהן אז מדוע אין אלחוארזמי כותב במפורש ששנת 1136 לשטרות היא שנת 4584 למולד בהר"ד. מדוע הוא צריך לציין ששנת 1135 לשטרות היא שנת 4582 "לפי מה שבתורה וכו'". ומדוע הוא צריך לבלבל אותנו עם ראשית שנה וסוף שנה.

45. אין להוציא מכלל אפשרות שהוא עצמו שגה בניסוחיו משום שלא היה מודע למנהגים השונים שלנו. הן מדובר כאן במלומד שאינו בן-ברית. גם בספרו של אלבירוני על הלוח העברי מוצאים מידע לקוי.

לעדויות מפורשות מאותה תקופה הרי יש להעדיף עדויות מפורשות אלה, על פני פרשנות שנוגדת את הידוע לנו מחיבורי התקופה.

נוכל לומר בוודאות גמורה ששנת 4582 שמזכיר אלחוארזמי היא למניין השנים ב"סדר עולם" שהוא שנתיים פחות מהמניין לבהר"ד הנהוג היום.
יב. מדוע ניצח המניין למולד בהר"ד

המניין לבריאת העולם שנוצר בתלמוד הוא המניין למולד אדם. נקודת המוצא ("העיקר") לחשבון המולדות של הלוח הקבוע, נקבע ליום ששי בו נברא אדם הראשון. המולד נקבע בשעה שלמה (בלי חלקים) – שעה י"ד. והמולד הזה ממנו מחשבים את המולדות של הלוח העברי נקרא מולד וי"ד (יום ו' שעה י"ד). היה זה ברור ומוכן שגם מניין השנים יהיה לפי מולד וי"ד, ואכן הגאונים בכבל הקפידו להשתמש במניין למולד וי"ד והוכיחו מהתלמוד שזהו המניין הנכון לבריאת העולם.

אבל כפי שהסברנו לעיל החליטו חכמי העיבור בא"י ובמערב להוסיף שנה למניין אדם כלומר להתחיל את המניין לבריאת העולם, שנה אחת לפני מולד וי"ד ולפי החישוב שעשו⁴⁶ מצאו שמולד תשרי בשנת תוהו – השנה שקדמה למולד וי"ד – נופל ביום שני, שעה ה' ו-ר"ד חלקים, ובקיצור: בהר"ד.

למרבה ההפתעה, המניין למולד וי"ד נעלם עם כל המניינים האחרים והיום המניין היחידי המוכר בעולם היהודי הוא המניין לבריאת העולם לבהר"ד.

במה זכה המניין לבהר"ד להיות המניין המקובל לבריאת העולם בעולם היהודי?

נוכל למצוא סיבות אחדות מדוע העדיף העם את המניין למולד בהר"ד:

1. במניין זה חלוקת מספר השנה ל-7 מצביעה על שנת השמיטה. אם אין שארית השנה היא "שנת השבע" – שנת השמיטה; שארית מציינת את מספר השנה במחזור השמיטה.

2. במולד וי"ד המשמש כ"עיקר" אין חלקים. לעומת זאת מבחינת נוחות חשבונית רצוי שהמולד המשמש כ"עיקר" יכלול גם חלקים. במולד בהר"ד יש גם חלקים.

3. תורת העיבור החלה להתפשט דווקא בשעה שמרכזי היהדות במערב החלו לתפוס את מקומה של בבל בהנהגת העולם היהודי. בא"י ובמערב היה מקובל יותר המניין לבהר"ד והיה זה טבעי שמניין זה יהיה המניין המוביל.

4. במניין למולד וי"ד עיברו את השנים בהז"י-גו"ח וכפי שהסברנו לעיל, היה זה בלתי-מוכן להמונים, מדוע אנו מעברים את השנה השניה במחזור. לעומת זאת במניין

ועם כל הכבוד וההערכה לשני מלומדים אלה עלינו להניח שלפעמים הם טעו בניסוח הדברים והשאירו פתח לפירושים מטעים ולכן נעדיף את הנתונים המופיעים בעדויות ממקורות יהודיים.

46. ר' לעיל הערה 16.

למולד בהר"ד עיברו את השנים גר"ח-אדז"ט וסדר עיבורים זה מאפשר להסביר את הצורך בעיבור השנים, בהאסף היתרונות של שנות חמה על שנות לבנה, בצורה ברורה ומשכנעת. סיבות אלה ואחרות דחקו את מניין וי"ד והשפיעו שמניין בהר"ד יהיה המניין הרשמי שלנו⁴.

יג. סיכום

סדר העיבורים הנהוג היום בישראל נקבע, לכל המאוחר, בסוף המאה ה-8. בתקופת הגאונים היו נהוגים בעולם היהודי מניינים שונים וסדר העיבורים בהם היה בהתאם: במניין לשיטתו של בעל "סדר עולם" עיברו את השנים אדו"ט-בה"ז. במניין למולד וי"ד (מולד אדם) עיברו את השנים בהז"י-גר"ח. במניין למולד בהר"ד - המניין הנהוג בימינו - עיברו את השנים גר"ח-אדז"ט. בנוסף לנ"ל היה גם סדר עיבורים מפורסם שלא היה קשור למניין מסוים, בו עיברו את השנים לפי הסדר ג"ב - גג"ג - ב"ג (=גבטכ"ג), והוא אותו סדר עיבורים גה"ח-אדו"ט שמזכיר אלחוארזמי בחיבורו, והוא מופיע בכל החיבורים והתעודות של חכמי העיבור בבבל בתקופת הגאונים. אין שום ספק שכל סדרי העיבור הנ"ל מכוונים לסדר העיבורים גר"ח-אדז"ט הנהוג היום. התיאוריה שמעלה פרופ' אריאל כהן לפיה את סדר העיבורים גה"ח-אדו"ט במניין שלנו הנהיג הלל במאה הרביעית ואילו את סדר העיבורים גר"ח-אדז"ט הנהיג רב סעדיה גאון במאה העשירית - אינה יכולה להתקבל משום שבידינו עדויות רבות השוללות מכל וכל תיאוריה זו.

⁴. כידוע, ביטל הרדב"ז במאה ה-16 את השימוש במניינים השונים וקבע את המניין לבריאת העולם למולד בהר"ד, המניין הנהוג היום, כמניין רשמי ומחייב בעם ישראל.